JAN OŻDŻYŃSKI

POŁĄCZENIA BLIŹNIACZE W SŁOWNICTWIE SPORTOWYM

UWAGI WSTĘPNE

Prof. St. Jodłowski, omawiając zagadnienie chronologii i nasilenia ilościowego zestawień bliźniaczych (dwuczłonowych, rzeczownikowych połączeń o charakterze apozycyjnym), zwrócił uwagę na wyjątkową żywotność konstrukcji tego typu we współczesnej warstwie leksyki, głównie zaś w słownictwie specjalnych dziedzin życia. Znamienne jest zastosowanie rzeczownikowych „bliźniaków" jako popularnego środka terminotwórczego, szczególnie w zakresie terminologii gospodarczo-technicznej. Produktywnością odznaczają się zestawienia bliźniacze nie tylko w oficjalnej terminologii naukowej ale również wśród potocznych określeń życia codziennego [1]. Obserwacje nad słownictwem sportowym potwierdzają te spostrzeżenia.

Przytoczone w niniejszej pracy przykłady pochodzą głównie ze źródeł pisanych, prasy i podręczników fachowych z dziedziny sportu. W wielu wypadkach da się zaobserwować występowanie połączeń bliźniaczych w tych fragmentach literatury fachowej, które są tłumaczone bądź z języka rosyjskiego, bądź też z języków zachodnioeuropejskich (niemieckiego, angielskiego i francuskiego). Chociaż nie brak też wśród zebranego materiału form oryginalnych, tworzonych wyraźnie pod wpływem własnej, rodzimej inwencji językowej. Dotyczy to głównie bliźniaczych określeń potocznych i żargonowych.

Analiza niniejsza koncentrować się będzie przede wszystkim na tzw. prostych (dwuczłonowych) połączeniach rzeczownikowych, w których dwa rzeczowniki powiązane są składnią zgody w zakresie liczby i przypadku [2].

---

[1] St. Jodłowski: *Zestawienia bliźniacze*. Biul. PTJ 1962, z. XXI, s. 49.

[2] Poglądy i sformułowania terminologiczne radzieckich językoznawców na temat konstrukcji z pogranicza wyrazów złożonych, połączeń frazeologicznych i grup syntaktycznych omówił M. Blicharski, *Rzeczowniki złożone a połączenia typu chleb-sól, puť-doroga, wagon-riestoran w języku rosyjskim*. Zeszyty Naukowe WSP — Opole. *Filologia rosyjska* 1966, z. 4, s. 91—99. Tamże literatura.

Przy omawianiu zewnętrznej struktury połączeń bliźniaczych występią również konstrukcje jednorodne kategorialnie reprezentujące inne części mowy, w tym zespolone zarówno na zasadzie apozycji jak i szeregu składniowego.

PODSTAWY KLASYFIKACJI

Różnicowanie struktury formalno-znaczeniowej połączeń bliźniaczych, funkcjonujących we współczesnym środowisku sportowym przebiega w kilku zasadniczych płaszczyznach:

1. gramatycznej,
2. funkcjonalno-stylistycznej,
3. znaczeniowej,
4. leksykalnej.

Przedmiotem zainteresowania w płaszczyźnie gramatycznej będzie umownie traktowana formalna struktura połączeń bliźniaczych, w której uwzględni się: charakter kategorialny wyrazów znaczących wchodzących w skład połączenia, rodzaj powiązania składniowego, typ szyku wyrazowego, elastyczność fleksyjną członów składowych.

W płaszczyźnie funkcjonalno-stalistycznej istotnym wydaje się sprecyzowanie, jaką podstawową funkcję pełni zestawienie bliźniacze w języku: wyłącznie komunikatywno-informacyjną, nazewniczą, terminologiczną czy ekspresywno-obrazową.

W aspekcie znaczeniowym uściślenia winny iść w kierunku przedstawienia sposobu (techniki) oznaczania jednolitego pojęcia (pojęć) przez poszczególne człony konstrukcji bliźniaczej oraz określenia zasad ich logicznej organizacji [3].

W trakcie analizy leksykalnej uwaga koncentrować się będzie na wartości słownikowej członów składowych (rozpatrywanych i poza połączeniem bliźniaczym), przede wszystkim zaś na określeniu stopnia spoistości semantycznej, wynikającego ze stosunku znaczeniowego komponentów do znaczenia całości zorganizowanego już połączenia (stopień leksykalizacji).

Analiza zebranego materiału w czterech wskazanych aspektach (integralnie zespolonych w każdym indywidualnym wypadku) winna zmierzać do wydobycia ściśle językowych (systemowych) jak i pozajęzykowych (logicznych) oznak stabilności interesującego nas typu połączeń w obrębie specjalistycznego kontekstu, z uwzględnieniem specyfiki zróżnicowanego funkcjonalnie i stylistycznie słownictwa sportowej dziedziny życia.

[3] J. Damborský, *Apozycyjne zestawienia we współczesnej polszczyźnie* (Język Polski 1966, z. 4, s. 255—268) poprzestaje na czysto zewnętrznym, rzeczowym podziale, który nie uwzględnia właściwości składniowych jak i sposobów logicznej organizacji połączeń bliźniaczych.

1. Klasyfikacja językowa połączeń bliźniaczych

Biorąc pod uwagę zewnętrzne kryterium składu ilościowego oraz składniowej podstawy zespolenia można wśród połączeń jednorodnych kategorialnie wyróżnić:

— połączenia dwuczłonowe (dwuogniwowe) zespolone na zasadzie apozycji (zestawienia bliźniacze właściwe) i szeregu składniowego (połączenia bliźniacze szeregowe);

— więcej niż dwuogniwowe konstrukcje, które bądź zachowują dwuczłonowy układ apozycyjny (złożone połączenia bliźniacze), bądź zestawione są na zasadzie szeregu składniowego (połączenia szeregowe wieloczłonowe).

1.1. Połączenia dwuczłonowe (dwuogniwowe)

Wśród dwuczłonowych połączeń o członach jednorodnych kategorialnie zróżnicowanie dotyczy charakteru części mowy reprezentowanych przez człony składowe oraz składniowej podstawy zespolenia: apozycyjnej lub szeregującej.

W poszczególnych grupach wyodrębnionych ze względu na te dwa zasadnicze kryteria wystąpią różnice, gdy idzie o kolejność komponentów (szyk wyrazowy) oraz elastyczność fleksyjną (odmienność i nieodmienność) członów składowych.

W szczegółach podział wygląda następująco:

a) apozycyjne połączenia dwurzeczownikowe:

aa) połączenia bliźniacze o członach równorzędnych: *studenci — sportowcy*, *trener — opiekun*, *piłka — maczuga* 'przybór gimnastyczny' *zasłona — odpowiedź* szerm. 'akcja obronno-zaczepna', *sprzęt — broń* 'rodzaj sprzętu szermierczego';

ab) połączenia bliźniacze o członach nierównorzędnych:

— z szykiem tzw. progresywnym, gdy człon określany stoi na pierwszym miejscu: *sportowiec — dżentelmen*, *wyścig — maraton*, *junior — ligowiec*, *bokser — amator*, *kolarz — szosowiec*, *kolarz — tempowiec;*

— z szykiem regresywnym [4], gdy człon określany stoi na drugim miejscu (a człon określający unieruchomiony jest fleksyjnie): *cud — walka* szerm. pras., *klasa — zawodnik* pot. (może elipsa połączenia *zawodnik wysokiej klasy*), *Burza — Szczepański* pras. epitet nazewniczy; w obrębie obcych wyrazów złożonych: *jacht — klub* (z ang.), *sparing — partner* (z ang) 'przeciwnik w wal-

[4] Spośród dwurzeczownikowych połączeń bliźniaczych z szykiem regresywnym wyłączyć należy liczną grupę złożonych tworów hybrydycznych z pierwszym członem zbliżonym do przedrostkowego, jak: *eks-ligowiec*, *mini-koszykówka* 'gra o uproszczonych przepisach dla młodzieży', *motopiłka* 'gra w piłkę na motocyklach', *pseudo-napastnik* pras. iron., *superzastona* szerm. pras. i in.

ce ćwiczebnej (np. bokserskiej) lub w meczu sparingowym', *szpic — lob* żarg. (niem. — ang.) w tenisie 'wysoki przerzut ponad głową przeciwnika znajdującego się przy siatce', *start — maszyna* żarg. (ang. — niem.) 'urządzenie startowe w wyścigach konnych', *water — polo* (z ang.) 'piłka wodna',

b) apozycyjne połączenia urzeczownikowionego przymiotnika z określającym przymiotnikiem (szyk regresywny): *lewy prosty* (cios), *prawy prosty, lewy sierpowy, prawy sierpowy, ostatnia prosta, przeciwległa prosta* (część bieżni) sprawozd. l. a.; (rzut) *wolny pośredni* (w ostatnim przykładzie szyk progresywny);

c) przysłówkowe konstrukcje szeregowe, które w terminologii gimnastycznej służą oznaczaniu pośrednich (skośnych) kierunków ruchu: ramiona (skróc. rr.) *w bok — wzwyż*, rr. *w bok — w przód*, rr. *w górę — w bok*, rr. *w górę — w przód*, rr. *w dół — zewnątrz*, rr. *w dół — wewnątrz*, rr. *w górę — zewnatrz* (wg J. Fazanowicza);

d) eliptyczne zestawienia dwu liczebników, charakterystyczne dla skrótowych relacji sportowych, np. w wynikach spotkań piłkarskkch: 2:1 (dwa do jednego albo krócej *dwa — jeden*), 0:0 (*zero — zero*); często w eliptycznym zapisie typu: *Legia — Górnik* 1:3 (*jeden — trzy*); liczebnik umieszczony na pierwszym miejscu wskazuje na liczbę zdobytych bramek przez drużynę będącą gospodarzem spotkania.

1.2. Połączenia dwuczłonowe wieloogniowe

Wśród wieloogniowych połączeń o członach jednorodnych kategorialnie jako dwie odrębne grupy traktować należy — z jednej strony więcej niż dwuogniwowe połączenia, zachowujące dwuczłonowy układ apozycyjny (złożone zestawienia bliźniacze) — z drugiej strony konstrukcje wieloogniwowe nie reprezentujące apozycyjnej podstawy zespolenia.

Złożone zestawienia bliźniacze mogą wystąpić w postaci:

— uwspółrzędniającego zestawienia rzeczownika z drugim członem dwuogniwowym podrzędnie rozwiniętym: *center — kierownik napadu* (gry zespołowe), *stoper — kapitan drużyny* p. nożn. *trener — kierownik drużyny, trener — opiekun drużyny, wychowawca — kierownik ćwiczeń* (przypuszcz. tłum. z niem.);

— upodrzędniającego zestawienia z pierwszym członem podrzędnie rozwiniętym i drugim członem jednowyrazowym: *center napadu — przebojowiec* p. nożn., *klasa otwarta — standart* — nazwa konkurencji strzeleckiej w ostatnicm przykładzie z członem precyzującym unieruchomionym fleksyjnie;

— konstrukcji apozycyjnej z członem określanym prostym i określającym w postaci zestawienia bliźniaczego (lub bardziej rozbudowanego szeregu): *system* (rozgrywek) *mecz — rewanż, system W — M* (in. system trzech obrońców) wariant taktyczny w piłce nożnej, w którym zawodnicy ustawieni są w sposób przypominający układ liter ; *system* 4—2—4 *(cztery-dwa-cztery)*

in. *brazyliana* 'wariant przewidujący rozstawienie zawodników wg schematu: 4 obrońców — 2 pomocników — 4 atakujących'.

Inaczej traktować należy więcej niż dwuczłonowe konstrukcje nie reprezentujące apozycyjnej podstawy zespolenia, np.:

— trójczłonowy szereg przysłówkowy, np. w narciarskim terminie gwarowym *nisko — wysoko — nisko* (niem. *Tief — Hoch — Tief Bewegung*) in. *N — W — N* (enwuen) a. żarg. *Wyjście do góry* (!) 'sposób odciążenia nart za pomocą pionowego przemieszczenia środka ciężkości ciała przyjęty współcześnie w technice zjazdowej' (Narc.).

2. Zróżnicowanie funkcjonalno-stylistyczne połączeń bliźniaczych

Istotne wydaje się tu rozróżnienie takich połączeń, które pełnią przede wszystkim funkcje komunikatywne i takich, które pełnią głównie funkcje ekspresywno-impresywne.

2.1. Wskaźnikiem większej lub mniejszej stabilności (ustalonego charakteru) wśród połączeń bliźniaczych pełniących funkcje komunikatywne może okazać się to, czy interesujące nas jednostki z pogranicza składni i słowotwórstwa reprezentują warstwę:

— popularnych określeń o wyłącznie informacyjnym charakterze, np. *żołnierze — sportowcy, trener — wychowawca* itp.;

— (indywidualnych) nazw złożonych, np. w dwuczłonowych nazwach klubów: *Górnik-Zabrze, Legia-Warszawa*, czy w nazwach klas żeglarskich: *klasa Finn, klasa Cadet;*

— terminów złożonych, np. *skok — wypad* szerm. (in. balestra) 'atak wykonany skokiem kończący się wypadem', *klasa otwarta — standart* w zn. j. w.

2.2. Funkcja ekspresywno-obrazowa, zwana też funkcją wyrazistego (stylistycznie) przedstawiania, może być realizowana:

— w określeniach potocznych i żargonowych, np. *klasa-zawodnik, sędzia-kalosz, mecz-drzewo* 'stojące na bardzo niskim poziomie spotkanie';

— w epitetach sprawozdawczo-dziennikarskich: *cud-walka* szerm. 'wyjątkowo ładna, emocjonująca walka', *drużyna-kameleon* 'drużyna (najczęściej piłkarska) wykazująca wyjątkowo nierówną formę w rozgrywkach ligowych', *ścięcia-bomby* 'wyjątkowo mocne zbicia w siatkówce';

— w potocznych i prasowych epitetach nazewniczych, np. *Burza-Szczepański* prasowy przydomek nadany niegdyś reprezentacyjnemu piłkarzowi Odry Opole, *Kajtek-Zabłocki* pot., *Tojo* (Teodor) *-Kocerka, Mesu* (Mieczysław) — *Gracz* (znany piłkarz krakowskiej Wisły), *Zyga* (Zygmunt) — *Szołtysik*, z pierwszym członem w postaci przezwiska, zdrobnienia (spieszczenia) lub poufałego przekształcenia (deformacji) imienia [5].

[5] Typ szczególnie produktywny wśród przezwisk, np. uczniowskich.

3. Klasyfikacja znaczeniowa połączeń bliźniaczych

Ze względu na dwie, uwarunkowane składniowo, podstawowe zasady organizowania się połączeń bliźniaczych (równorzędności i nierównorzędności) dzielę rozpatrywane konstrukcje na:

— połączenia równorzędne, których człony zespolone są na zasadzie koordynacji treściowej członów składowych;

— połączenia nierównorzędne, których komponenty zespolone są na zasadzie subordynacji (nierównorzędności członu określonego i określającego).

3.1. Zestawienia bliźniacze równorzędne

W obrębie połączeń bliźniaczych o członach równorzędnych dadzą się wyróżnić z jednej strony połączenia o paralelnych brzmieniach (np. *flick-flack*, *ping-pong*), z drugiej połączenia o paralelnej treści.

Paralelizm treści może polegać na identyczności wynikłej z synonimicznej tautologii, np. *gromada-rozsypka* 'jedno z luźnych ugrupowań, jakie mogą przybierać ćwiczący w czasie ćwiczeń gimnastycznych' (por. w konstrukcjach *gromada zwana inaczej rozsypką, gromada albo rozsypka, gromada (rozsypka)); ogródki — siłownie* (por. w innym tłumaczeniu z ang. *ogródki kulturystyczne (siłownie)* albo *ogródki do ćwiczeń kulturystycznych (siłowych) nazywane niekiedy siłowniami)*. W przytoczonych przykładach mamy do czynienia z kumulacją cech podobnych lub identycznych [6].

Treści nieidentyczne, odrębne mogą być zestawione na zasadzie sumowania lub uwspółrzędniania.

W połączeniach s u m u j ą c y c h zachodzi mechaniczne sumowanie treści desygnatów, por. np. w zestawionych określnikach eliptycznych: (system rozgrywek) *mecz — rewanż* 'wariant przewidujący odbycie obydwu wymienionych w zestawieniu spotkań (w tym jednego na własnym terenie)', system *W-M* w znacz. j.w., system 4—2—4 w znacz. j. w., *nisko-wysoko-nisko* w znacz. j.w.; wśród epitetów nazewniczych: *Tojo-Kocerka*.

Wśród połączeń u w s p ó ł r z ę d n i a j ą c y c h wyróżnia się:

a) zestawienia egzocentryczne, których desygnaty nie mieszczą się w obrębie wartości poszczególnych członów, lecz mają charakter do tych członów nadrzędny;

b) zestawienia endocentryczne, w których desygnat całości zestawienia jest identyczny z desygnatem członu pierwszego.

[6] Takie połączenia wg M. Blicharskiego (op. cit. s. 93). nie przybierają ani nowego znaczenia ani znaczenia sumy komponentów, lecz charakteryzują się znaczeniem spotęgowanym zabarwieniem emocjonalnym.

Ze stanowiska składniowego traktować można tego typu synonimiczne zestawienia jako alternatywne albo włączne (wg Z. K l e m e n s i e w i c z a, *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1953, s. 81).

a) Zestawienia egzocentryczne

Zaliczamy tu zestawienia, których człony zachowują całkowitą równorzędność. Zestawienia te oznaczają pojedyncze osoby, przedmioty czy też działania ruchowe, które spełniają równorzędnie dwie funkcje albo mają dwie równorzędne właściwości.

Ze względu na szczegółowe cechy logicznej organizacji wśród zestawień egzocentrycznych można wydzielić:

aa) typ wybitnie zespalający (kopulatywny), organizujący się na zasadzie jednoczesnego występowania (współobecności) cech przedmiotów i czynności nazwanych przez człony zestawienia:

nauczyciel-trener, (wykładowca-trener) 'osoba łącząca w swej pracy zawodowej dwie funkcje — nauczycielską (wykładowcy) i trenerską';

środkowy — rozgrywający 'piłkarz grający na środku ataku i pełniący jednocześnie funkcję rozgrywającego (konstruującego akcje ofensywne zespołu)';

piłka-maczuga 'przybór używany w zabawach i grach ruchowych, łączący w sobie cechy piłki (w części końcowej przyboru) i maczugi (wydłużony uchwyt)';

rzut-pchnięcie 'ruch (czynność ruchowa) zawierający elementy rzutu i pchnięcia': „Pchnięcie kulą wywodzi się z *rzutu-pchnięcia* okrągłym kamieniem na odległość" (Zielen. 7);

Tu też ze względu na stronę znaczeniową zaliczymy takie złożone zestawienia bliźniacze jak: *stoper-kapitan drużyny* 'piłkarz grający na środku obrony, pełniący funkcję kapitana drużyny', *trener-kierownik drużyny* 'osoba pełniąca jednocześnie obowiązki trenera i kierownika drużyny';

ab) typ zespalający zestawiony na zasadzie współtowarzyszenia cech równorzędnych, np. w złożonych nazwach ruchów stosowanych w gimnastyce leczniczej: *wyprost-przywiedzenie* (in. *wyprost z przywiedzeniem*), *wyprost-odwiedzenie* (por. ten sam termin z określnikiem w postaci wyrażenia przyimkowego *wyprost z odwiedzeniem*), *zgięcie-przywiedzenie (zgięcie z przywiedzeniem)*, *zgięcie-odwiedzenie (zgięcie z odwiedzeniem)*; podobnie w terminie lekkoatletycznym: *obrót-skręt* (prawego biodra do przodu) 'obrót połączony ze skrętem' (wg Zielen. 7);

ac) typ zespalający, powstały na zasadzie identyfikacji funkcji (ruchowych) w czasie:

przyjęcie — nagranie 'w siatkówce — odbicie, które pełni jednocześnie dwie funkcje: odebrania piłki z zagrywki (serwu) przeciwnika i jednoczesnego wystawienia (rozegrania) partnerowi z ataku' (wg K, Fiz. 1963/12, 106); obydwie funkcje identyfikują się w momencie odbicia;

ad) zestawienia organizujące się na zasadzie momentalnego następstwa w czasie:

skok — wypad 'atak szermierczy przeprowadzony skokiem, kończący się przyjęciem pozycji charakterystycznej dla wypadu';

zasłona — odpowiedź szerm. 'akcja obronno-zaczepna wymagana dla zdobycia punktu, w której wymienione fazy następują momentalnie po sobie'.

Osobnego potraktowania wymagają:

ae) połączenia kopulatywne zestawione na dwudzielnej zasadzie wyłączania (redukcji cech nie objętych treścią członu drugiego):

studenci — sportowcy [studenci — niesportowcy] 'osoby łączące w swej działalności dwie funkcje — studiowania i uprawiania sportu (funkcja zasadnicza wymieniona na pierwszym miejscu)';

uczniowie — sportowcy [uczniowie — niesportowcy]; *żołnierze — sportowcy* [żołnierze nie uprawiający sportu wyczynowego];

jeźdźcy — sportowcy tłum. z ros. — *jeźdźcy — amatorzy* [nie startujący w zawodach jeździeckich];

af) połączenia o dwojakich możliwościach interpretacji (jako kopulatywne lub determinatywne)

trener — wychowawca 1. 'osoba łącząca w swej działalności (zawodowej) funkcje trenera i wychowawcy' 2. 'trener, którego cechą wyróżniającą jest to, że poświęca w swej pracy trenerskiej wiele uwagi sprawom wychowawczym';

trener — opiekun 1. 'łączący funkcje trenerskie ze sprawowaniem opieki wychowawczej nad powierzonymi mu zawodnikami (np. w czasie wyjazdowego meczu)' 2. 'trener o opiekuńczym usposobieniu'.

b) Zestawienia endocentryczne

Specyficzny rodzaj stanowią zestawienia takie jak *pchnięcie — wyrzut, sprzęt — broń*. Zestawienia te uwydatniają również równorzędność członów: łączenie cech pchnięcia i wyrzutu, sprzętu i broni. Różnica jednk w stosunku do poprzednio omówionych typów, tkwi w tym, że ten typ zestawień — to twory endocentryczne albo ezocentryczne. Człon rzeczownikowy wymieniony na pierwszym miejscu, będąc równoczędnym wobec drugiego stanowi centrum znaczeniowe całości, nie funkcjonuje jako cecha desygnatu całości zestawienia:

pchnięcie — wyrzut 'końcowa faza ruchu pchnięcia (np. kulą)': „Używam rozmyślnie podwójnego określenia na tę fazę ruchu, gdyż przy obecnie stosowanej szybkości i technice początkowe pchnięcie kończy się zdecydowanym wyrzutem z nadgarstka dłoni i palców" (Zielen. 28);

sprzęt — broń — na określenie 'grupy sprzętu szermierczego, której cechą wspólną jest to, że służy do zadawania trafień'.

„Zestawień tych mimo funkcji gatunkowania, nie można zaliczyć do zestawień nierównorzędnych, gdyż w tamtych człon drugi gatunkuje treść

członu pierwszego, a tu człon pierwszy jest wprawdzie też gatunkowany, ale przez równorzędny zespół treści członów pierwszego i drugiego" [7].

3.2. Zestawienia nierównorzędne

W obrębie zestawień bliźniaczych o członach nierównorzędnych mamy do czynienia z tzw. determinacją jakościową, gdy rzeczownikowy określnik funkcjonując na zasadzie apozycji nie nazywa stosunku, w jakim pozostaje człon określający do określanego, lecz cechę jakościową członu określanego. Rzeczownikowy człon określający może nazywać obiektywnie istniejącą cechę przedmiotu (determinującą) bądź też może określać cechę subiektywną przedmiotu (kwalifikującą) [8]. Określenie uściśla, konkretyzuje człon określany ze względu na jego właściwość lub gatunek [9]. Dla charakterystyki znaczeniowej interesującej nas grupy połączeń bliźniaczych istotny wydaje się podział na:

a) zestawienia bliźniacze n i e k l a s y f i k u j ą c e (kwalifikujące bądź determinujące jedynie przez skonkretyzowanie właściwości przedmiotu określanego);

b) zestawienia bliźniacze k l a s y f i k u j ą c e (przez wydzielenie części wyrazu nadrzędnego jako wyraźnie wyspecjalizowanego gatunku jego desygnatu).

W odrębną rubrykę (c) wydzielam zestawienia bliźniacze zawierające w swoim składzie przypadki indywidualizujące (zestawienia indywidualizujące).

a) Z e s t a w i e n i a b l i ź n i a c z e n i e k l a s y f i k u j ą c e:

aa) charakteryzujące przez określenie jakości podstawy [10]: *lekkoatleta — samouk*, *sportowiec — dżentelmen*, *piłkarze — snajperzy* l. mn. 'wyjątkowo celnie strzelający do bramki'; tu zaliczymy również przytaczane już zestawienia bliźniacze z charakterystycznym zabarwieniem stylowym czy emocjonalnym, np. epitety prasowe: *drużyna — kameleon* (z wyraźnym odcieniem porównawczym *drużyna jak kameleon*), *wyścig-maraton*, *impreza — gigant*, *cud — walka;* określenia żargonowe: *sędzia — kalosz*, *sędzia — buc* wulg. *zagranie — drzewo* 'zagranie (np. w koszykówce) wyjątkowo nieudane';

ab) wyodrębniające przez podanie cechy wyróżniającej (nie stanowiącej podstawa klasyfikacyji):
junior — ligowiec — idzie tu o zwrócenie uwagi na nie często spotykaną cechę zawodnika, który mimo bardzo młodego wieku występuje już w I lidze;

---

[7] St. J o d ł o w s k i, *op. cit.*, s. 58.

[8] Tak w *Słowniku terminologii językoznawczej* Z. Gołąba, A. Heinza, K. Polańskiego, Warszawa 1968, s. 266 (hasło: *jakościowa determinacja*), s. 468 (hasło: *przymiotnik*).

[9] M. B l i c h a r s k i, *op. cit.* s. 93.

[10] Wg Z. K l e m e n s i e w i c z a, *Zarys składni polskiej*, s. 57.

zawodniczki — gimnastyczki — w ogłoszeniu spikiera: „*Zawodniczki — gimnastyczki* proszone są o zebranie się przed trybuną", (zasł.) — w widowisku brały udział także przedstawicielki innych dyscyplin sportowych.

Odcień wyodrębniający wystąpi w większym stopniu niż odcień klasyfikujący w wypadku takich zestawień jak: *narciarz — wycieczkowiec* (przypuszczt. tłum. z niem.), *sportowcy — akademicy* (przypuszcz. tłum. z ros.) czy nawet w zestawieniu *kolarze-olimpijczycy*.

b) Zestawienia bliźniacze klasyfikujące gatunkujące:

W zestawieniach tego typu człon przydawkowy wydziela część zakresu wyrazu nadrzędnego jako wyraźnie wyspecjalizowany gatunek jego desygnatu. Szczegółowe różnice wystąpią gdy idzie o sposób ujmowania klasyfikowanego pojęcia. Zaobserwować bowiem można:

ba) zestawienia klasyfikujące na dwudzielnej zasadzie eliminacji cech nie objętych treścią określnika: *bokser — amator, bokser — zawodowiec* [nieamator], *kolarz — turysta* [jako przeciwstawienie kolarzom (rowerzystom) jeżdżącym na rowerach nie dla celów turystycznych], *narciarz — turysta* [narciarz — nieturysta], *pływak — wyczynowiec, pływak — amator;*

bb) zestawienia gatunkujące ze względu na wspólną podstawę klasyfikacji: *kolarze — sprinterzy, lekkoatleci — sprinterzy, pływacy — sprinterzy, (łyżwiarze — sprinterzy);*

bc) zestawienia gatunkujące o wyraźnie specjalizacyjnym charakterze: *biegacz — tempowiec* 'specjalizujący się w rozgrywaniu biegu na tempo', *'kanadyjki-jedynki (C-1), kanadyjki-dwójki (C-2)* 'konkurencje w kajakarstwie', *kolarz — tempowiec* 'specjalista od jazdy indywidualnej na czas', *kolarz — szosowiec* 'specjalista od wyścigów szosowyc', *kolarz — torowiec* 'startujący w wyścigach na torze', *narciarze — klasycy, (narciarze) kombinatorzy* 'startujący w konkurencjach klasycznych lub kombinacji klasycznej', *narciarze — zjazdowcy* 'startujący w konkurencjach zjazdowych', *płotkarz — czterystumetrowiec* 'startujący w biegu na 400 m przez płotki', *tancerze — klasycy* balet. 'specjalizujący się w tańcu klasycznym', *trener — koordynator, trener — selekcjoner, wędkarze — gruntowcy* 'startujący w konkurencjach gruntowych (rozgrywanych na suchym lądzie)'.

Tu też ze względu na klasyfikujący, specjalizacyjny charakter umieścimy znane nazwy ciosów bokserskich, reprezentujące typ przymiotnikowych zestawień bliźniaczych: *lewy prosty* — odmiana ciosu prostego 'cios zadany lewą wyprostowaną ręką', *prawy sierpowy* 'odmiana ciosu sierpowego'.

c) Zestawienia bliźniacze indywidualizujące

Należą tu konstrukcje z przydawką wyodrębniającą zwaną przez Z. Klemensiewicza [11] przydawką indywidualizującą. Niezwykle bogato reprezen-

[11] *Op. cit.* s. 60.

towane są tu skrótowe, eliptyczne nazwy klubów i stowarzyszeń sportowych z drugim członem lokalizującym określone jednostki nazewnicze: *Arkonia-Szczecin* (przypuszcz. elipsa przydawki okolicznościowej *Arkonkia ze Szczecina*), *Górnik-Zabrze*, *Gwardia-Warszawa*, *Hutnik-Nowa Huta* (konstrukcja trójogniowa), *Chełmek-Wałbrzych*, *Legia-Warszawa*, *Podhale-Nowy Targ*, *Pogoń-Szczecin*, *Polonia-Bytom*, *Ruch-Chorzów*, *Resovia-Rzeszów*, *Sparta-Nowa Huta*, *Star-Starachowice*, *Start-Lublin*, *Śląsk-Wrocław*, *Wanda-Nowa Huta*, *Wybrzeże-Gdańsk*, *Zagłębie-Sosnowiec*.

Wiele tu nazw bliźniaczych z pierwszym członem w postaci skrótowca: *AZS-Warszawa*, *BBTS-Bielsko*, *GKS-Katowice*, *LZS-Mazowsze*, *WKS-Wawel*.

4. Analiza leksykalna zestawień bliźniaczych

Składniki leksykalne zespolone w połączeniu bliźniaczym nie zmieniają bądź też zmieniają (częściowo lub całkowicie) swoje podstawowe znaczenie. W drugim wypadku struktura znaczeniowa połączenia zaciera w różnym stopniu znaczenie składników. Można więc mówić o różnych stopniach leksykalizacji zestawień bliźniaczych.

Zestawienia, w których jeden z członów odbiega od znaczenia podstawowego można określić jako częściowo zleksykalizowane, zestawiania zaś o znaczeniu nie umotywowanym znaczeniem składników jako w pełni zleksykalizowane. Wziąwszy to pod uwagę, przy jednoczesnym uwzględnieniu możliwości wystąpienia kategorii przejściowych między podzielnymi leksykalnie zestawieniami niezleksykalizowanymi i połączeniami częściowo zleksykalizowanymi, wyodrębnić można wśród zestawień bliźniaczych cztery zasadnicze grupy reprezentujące różny stopień scalenia semantycznego komponentów[12]:

a) zestawienia bliźniacze bez zmiany znaczenia komponentów, dla których charakterystyczna jest możliwość wywodzenia znaczenia całości z podstawowego znaczenia składników, np. *żołnierze-sportowcy*, *trener-wychowawca*, *zawodniczki-gimnastyczki* itp.;

b) zestawienia bliźniacze ze specjalistycznie zawężonym znaczeniem, które kształtują się jako rezultat ścisłej precyzacji ogólnikowej treści wyrazów terminotwórczych, najczęściej w wyniku zastosowania rzeczownikowej nazwy rodzajowej w funkcji wyspecjalizowanej nazwy gatunkującej: *trener-selekcjoner* 'osoba (trener), której powierza się specjalne zadanie obserwowania i oceny formy zawodników w rozgrywkach ligowych, a następnie kwalifikowania kandydatów do kadry narodowej'; *A-klasa*, *B-klasa*, *C-klasa* — jako nazwy organizacyjne dla niższych kategorii (poniżej ligi okręgowej) biorą-

[12] Korzystam z ustaleń E. A. Iwannikowej zawartych w artykule: *Ustojczywyje imiennyje stowosoczietanija kak priedmiet frazieołogii i leksikografii*, zamieszczonym w pracy zbiorowej *Sowriemiennaja russkaja leksikołogija*. Moskwa 1966, s. 21—45.

cych udział w rozgrywkach piłkarskich; *b-crawl* (od nag. *back-crawl*) in. kraul na plecach 'jeden ze stylów pływackich,; *kbks — standart* 'jedna z konkurencji sportu strzeleckiego';

c) zestawienia bliźniacze ze zmianą znaczenia w obrębie jednego komponentu (częściowo zleksykalizowane): *drużyna — kameleon, impreza — gigant, cud-walka* — jako zestawienia leksykalnie podzielne oraz: *sędzia-kalosz* (utarty ekspresywizm), *slalom-gigant* (wyraźnie sprecyzowany termin) 'konkurencja narciarska o charakterze pośrednim między slalomem a biegiem zjazdowym rozgrywana w terenie otwartym zbliżonym do trasy zjazdu o różnicy wzniesień dla kobiet minimum 300 m, dla mężczyzn minimum 400 m i nachyleniu w większej części 25°—30°' (Narc.) — jako połączenia leksykalnie niepodzielne, ciążące do zestawień całkowicie zleksykalizowanych;

d) zestawienia bliźniacze o znaczeniu nie umotywowanym znaczeniem składników (całkowicie zleksykalizowane): *flick-flack* gimn. akrob. 'ze stania na rękach przerzut w przód', *Max-Play* 'rakieta tenisowa znanej firmy angielskiej'. *Axel-Paulsen* 'skok w jeździe figurowej na lodzie (od nazwy pierwszych wykonawców)'.

UWAGI KOŃCOWE

Przytoczone przykłady wskazują na wzmożoną żywotność połączeń bliźniaczych w kilku grupach stylistycznych: przede wszystkim w obrębie specjalistycznej terminologii, dalej w odmianie sprawozdawczo-prasowej słownictwa sportowego (epitety prasowe), rzadziej wśród określeń potocznych i żargonowych.

Klasyfikacja szczupłego materiału objęła tylko dwa spośród trzech typów znaczeniowych (wymienianych wśród compositów): połączenia kopulatywne i determinatywne. Brak było przykładów na konstrukcje o charakterze possesywnym.

Szczególnie predystynowany do pełnienia funkcji terminologicznych wydaje się być typ determinatywny, gatunkujący, choć wąsko specjalistyczne terminy spotkać można było i wśród równorzędnych zestawień kopulatywnych.

W zebranym materiale przeważają zdecydowanie zestawienia rzeczownikowe o szyku progresywnym, których obydwa człony są odmienne.

Nieliczne zestawienia o członach odwróconych (z pierwszym unieruchomionym fleksyjnie) wystąpiły: wśród zleksykalizowanych na naszym gruncie obcych wyrazów złożonych (*sparring — partner, start — maszyna*); wśród ekspresywizmów prasowych i potocznych (*cud — walka, Burza-Szczepański, klasa-zawodnik*); wśród zestawień z pierwszym członem w postaci pojedynczego znaku literowego (*A-klasa, B-klasa, b-kraul*).

Unieruchomienie członu określającego wystąpi, gdy określnikiem jest wy-

raz obcy (*klasa* żeglarska *Cadet*, *klasa Finn*); wśród złożonych połączeń jednokategorialnych unieruchomione fleksyjnie są określniki w postaci zestawień bliźniaczych: *system mecz-rewanż*, *system W-M*.

Ograniczenie elastyczności fleksyjnej może przejawiać się również w postaci użycia połączenia bliźniaczego tylko w formie liczby mnogiej.

Połączenia bliźniacze funkcjonalnie i wymawianiowo (odrębny przycisk wyrazowy dla każdego członu) zbliżają się do luźnych, mało spójnych złożeń o charakterze analitycznym (por. *ruchy w przód — w bok*, *ruchy przednio-boczne* gimn.). Szczególnie podatne na przekształcenia w composita wydają się być terminologiczne połączenia o charakterze szeregowym. Przytoczmy dla przykładu parę mało spójnych złożeń z terminologii podnoszenia ciężarów: rwanociąg (wym. ˈ*rwano-ˈciąg*, a pot. *rwaˈnociąg*) 'ćwiczenie w treningu siłowym rwanie, połączone z ciągnieniem sztangi ku górze'; podobnie *rwano-docisk* (rwanie z dociskiem), *rwano-wycisk* (rwanie z wyciskaniem). Widoczne są też analogie w obrębie złożeń bardziej spójnych: *skrętoskłon* 'ćwiczenie gimnastyczne łączące w sobie elementy skrętu i skłonu', *narto-rolki* 'sprzęt treningowy, narty na rolkach', *nartosanki* (wcześniej: *narty-sanki*).

Bardzo bliskie połączeniom szeregowym są luźne złożenia przymiotnikowe o równorzędnym ustosunkowaniu członów składowych: placówki *sportowo-rekreacyjne* (sportowe i rekreacyjne), kadra *trenersko- instruktorska* (trenerska i instruktorska), ćwiczenia *zręcznościowo-gibkościowe* (zręczności i gibkości), obroty *pięto-śródstopowo-napalcowe*) w rzucie młotem — obroty na piętach śródstopiu i na palcach).

Przyjmując za kategorię najbliższą złożeniom zestawienia bliźniacze określające o członach odwróconych (z pierwszym unieruchomionym fleksyjnie), warto zwrócić uwagę na produktywny w zakresie terminów specjalnych typ połączeń równorzędnych, zespalających stanowiący podstawę do tworzenia analitycznych i bardziej spójnych złożeń.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW I ZNAKÓW OBJAŚNIAJĄCYCH

balet — z terminologii tańca klasycznego,
Fazanowicz — J. Fazanowicz: Gimnastyka podstawowa. Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa 1959;
K. Fiz. — Kultura Fizyczna, Teoria i praktyka, miesięcznik, Warszawa;
l. a. — lekka atletyka
Narc. — Narciarstwo. Zarys encyklopedyczny pod red. G. Młodzikowskiego, J. A. Ziemilskiego, Wyd. SiT, Warszawa 1957;
p. noż. — piłka nożna,
pot. — określenie potoczne,
pras. — prasowe (ze słownictwa sportowego, reprezentującego odmianę sprawozdawczo-prasową),
sprawozd. — określenie charakterystyczne dla potocznej odmiany sprawozdawczej słownictwa sportowego,
szerm. — termin szermierczy,

wulg. — wulgarne,
zasł. — zasłyszane,
Zielen. — J. Zieleniewski: Pchnięcie kulą, SiT, Warszawa 1967;
żarg. — określenie żargonowe.